

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 3, Aralık/December 2023]

Özge EKER KAVALÇALAN

<https://orcid.org/0000-0003-0977-8110>

Dr. | Araştırmacı

ozgeker@gmail.com

Kutadgu Bilig'de Bir Geçiş Ritüeli Olarak Ölüm Alkışları

Death Prays As a Transition Ritual in Kutadgu Bilig

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Date Received: 15.10.2023

Kabul Tarihi | Date Accepted: 21.12.2023

Yayın Tarihi | Date Published: 30.12.2023

Atf | Citation

Eker Kavalçalan, Ö. (2023). Kutadgu Bilig'de Bir Geçiş Ritüeli Olarak Ölüm Alkışları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(3), 2523-2538. <https://doi.org/10.34083/akaded.1376829>

Eker Kavalçalan, Ö. (2023). Death Prays As a Transition Ritual in Kutadgu Bilig. *Journal of Academic Language and Literature*, 7(3), 2523-2538. <https://doi.org/10.34083/akaded.1376829>

Makale Bilgisi | Article Information

Değerlendirme Review Reports	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki Dış Hakem) Double-blind. (Two External Referees)
Etik Beyan Ethics Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur Ethical principles were followed during the preparation of this study
Etik Kurul Belgesi Ethics Committee Approval	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmektedir Article does not require an Ethics Committee Approval.
Etik Bildirim Complaints	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Benzerlik Taraması Similarity Checks:	Yapıldı Yes - iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans Copyright & License	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International

© Özge EKER KAVALÇALAN | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Öz

Dünya hayatının kaçınılmaz gerçeği ölüm, duygusal, psikolojik ve sosyolojik süreçleri bünyesinde barındıran bir eşiktir. Olumsuz bir olay olmasına rağmen kişinin rahat ölmesi, ölmeye önce sevdiğine olumlu değerler bırakması ve ölümden sonra iyi bir şekilde anılması ölümün olumlu taraflarını oluşturmaktadır. Bu durum, ölüm mefhumuna sadece ağıt ve kargış açısından değil; iyi dilekler, dualar ve temennilerin oluşturduğu alkış açısından bakmamızı sağlar. Kutadgu Bilig bu açıdan zengin bir metindir. Bu bağlamda Kutadgu Bilig’de geçen pragmatik pek çok kalıp söz olmakla birlikte iyi niyet, övgü, telkin gibi bağlamlardan anlaşılan alkış söylemleri de bulunmaktadır. Ölüm olayından sonra mal ve mülk dağıtılması, ölüm anında hak ve hukuk kavramlarına daha çok temas edilmesi insan açısından duygusal, psikolojik ve sosyolojik pek çok süreci beraberinde getirmektedir. Kutadgu Bilig’de bu süreçler dil evrenindeki konuşmaya ve harekete dayalı dışa vurumları meydana getirmektedir. Bu dışa vurumlar ölüm öncesi, ölüm anı ve sonrasında acıma, çaresizlik, korku, huzur barındıran dua, yakarış, istek kalıp yapıları ve cümleleri şeklinde karşımıza çıkar. Ölüm, olumsuz bir olay gibi görünse de ölmeye önce kişinin kendisi için iyilikler dilemesi, ölecek kişinin karşısındakine öğüt vererek tecrübelerini aktarmak istemesi ve ölecek kişinin teselli edilmesi ve övülmesi, ölümden sonra ise kişiyi iyi bir şekilde anmak ve onun adına iyilikler yapmak alkış minvalinde değerlendirilebilecek durumlardır.

Anahtar Kelimeler: Alkış, geçiş ritüeli, Karahanlı Türkçesi, Kutadgu Bilig, ölüm.

Abstract

Death, the most inevitable fact of temporary life, is a milestone that includes emotional, psychological and sociological processes. Easy death of person, leaving positive values to loved ones before death and well remembered after death constitutes the positive aspects of death despite of a negative event. In this situation, we should analysis concept of death not only the view of lament and curse but also good wishes and “prays/ alkış”. Kutadgu Bilig is also a rich text in this respect. In this context, there are many pragmatic phrases in Kutadgu Bilig, as well as discourses of “alkış” that can be understood from contexts such as goodwill, praise and suggestion. Distribution of property after deaths and contact with the concepts of rights and law at the time of death bring about emotional, psychological and sociological processes in terms of people. These processes bring out to speech in the language universe and movement based expressions in Kutadgu Bilig. These manifestations appears before us such as in the form of pray, supplication, request patterns and sentences which containing pity, despair, fear and peace expressions can be explain in term of “alkış” before, during and after death. Although death may seem like a negative event, it can be evaluated situations such as wishing well for oneself before death, the person who is about to die wants to share his/her experiences by giving advice to the other person and consoling and praising the dying person, remembering the person well after death and do favors for him/ her.

Key Words: Alkış/ Prays, transition ritual, Karakhanid Turkish, Kutadgu Bilig, death.

Giriş

Geleneksel olarak toplumların ölüm sürecini nasıl algıladıkları ve bu süreçte ne gibi ritüelleri hayata geçirdikleri konusunda yapılmış pek çok çalışma vardır (Örnek, 1971; Ersoy, 2002; Yılmaz Killi, 2006, 2007; Dilek, 2007; Taş, 2010; Baş, 2010; Biray, 2013; Çakır, 2014; Türker & Gündoğdu, 2016; Sağlık Şahin, 2018; Davletov, 2020; Kurt, 2020; Uzun, 2020; Alsan, 2022). Bunlardan bazılarını da ölüm çevresinde gelişen etnolinguistik ifadeler üzerine yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. Bu çalışmada ise Kutadgu Bilig’de geçen pragmatik işlevli pek çok kalıp sözlerden ölüm temasına dayalı rüya, temenni, övgü, tecrübe aktarımı, selamlaşma, vedalaşma, miras, vasiyet, dua, istek, yalvarış, borcunu ödeme bağlamlarındaki alkış söylemlerine yer verilecektir. Bu söylemlerde iyi niyet, güven, beklenti, ümit, özlem ve teselli duyguları ön plandadır.

Ölüm, insan hayatında yeni kapılar açan doğum veya evlilikte olduğu gibi kendi içinde gelenek ve ritüeller barındıran en önemli geçiş evresidir. Bir geçiş evresi olarak ölüm, Örnek’in (1971) de ifade ettiği gibi kendi içerisinde süreçlere ayrılmaktadır. Bu süreçlerde yaşanan törenler, eski Türklerde yaşamış oldukları insanlarla iletişimlerini sürdürme (Killi, 2007, s. 79) veya sonsuz bir yok oluşa karşı önlem alma isteklerinden (Davletov, 2020, s. 15) kaynaklanmaktadır. Bu düşünceler ve istekler de dini pratikler, kalıp sözler, deyim, atasözleri ve örtmece ifadelerde yaşar (Sağlık Şahin, 2018, s. 287; Davletov, 2020, s. 18). Daha çok ölüm sonrası süreçte görülen ölen kişinin iyiliklerinin sayılması, rahat yatması için edilen dualar, alkış geleneğine bir örnektir. Fakat bu ifadeler ölüm öncesinde ve sırasında da görülebilir. Alkış olarak sayabileceğimiz bu pragmatik söylemler de temenni, istek, övgü, dua, yalvarma, yakarış, iyi dileklerde bulunma şeklinde karşımıza çıkar. Bu şekilde insanların duygusal ve psikolojik anlamda iyi niyetlerinin dışı vurumu olan beğeni, teselli, övgü, takdir etme gibi konuşmaya dayalı sözler tarihte alkış/ dua adını almaktadır.

Alkış, insanları övmek, onlara dua etmek, iyiliklerini ve iyi özelliklerini ifade etmek, beğenme, takdir etme, yardımlaşmak ve şükretmek anlamlarında inanç ve günlük hayat bağlamında insanlar arasında kullanılan (Clauson, 1972, s. 137; Atalay, 2021, s. 20-21; Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 549) çok geniş kapsamlı söylem aracıdır. Alka- (Clauson, 1972, s. 137; Tietze, 2002, s. 155) ve alkı- (Gülensoy, 2007, s. 66) yanında alkış sözcüğünün köken olarak dayandırıldığı al ve türevleri olan kızıl rengi, Türk kültüründe sevinmeyi, mutlu olmayı, bireyin gerçekleştirdiği olumlu bir davranış sonrası övülmesini ifade etmede kullanılmıştır. Bu bağlamda güzel sözlerle övülen bir kişinin yüzünün kızarmasına neden olma, onu sevindirme ve övme sonucu ortaya çıkan durum olarak da kabul edilen alkış, zamanla bir başka övme biçimi olan el çırpma eylemiyle de birleşerek bir kimseyi el çırparak övmeyi ifade etmeye başlamıştır (Güner, 2014, s. 630). Dolayısıyla alkış kavramı da bu tanımlardan hareketle Kutadgu Bilig’de ölüm teması çerçevesinde geniş bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Saygı ve nezaket ifadeleri (Alan, 2021, s. 10, 12, 59) olarak da tanımlanan alkışlar içinde övgü, hayır ve duaya dayalı ifadeler de vardır (Ağca, 2015, s. 10). Zamanla dualara dönüşen bu ifadeler Roux (1999, s. 30)’un da vurguladığı gibi temenni, istek veya

nezaketen dahi olsa muhatabın lehine, söylenen sözler ve iyi dilekler köklerini geçmişteki ritüel ve geleneklerden alan pragmatik ifadelerdir. Bu pragmatik ifadeler de kısa, etkileyici ve duygu yüklüdür. Sözün önemi göz önüne alındığında da arkaik toplumlarda hiçbir şey boşuna söylenmemiştir. Özellikle Türk topluluklarının da eski olana verdiği değer neticesinde bu temenniler zaman geçtikçe değerlenir ve o toplumun maddi ve manevi değerlerini yansıtan dualara dönüşür. Söylem açısından dilin toplumsal yönlerinden birini oluşturan dualara dayalı alkışlar, Türkçenin zengin kalıplaşmış söz varlığı içerisinde yer almaktadır. Erdem (2021, s. 327- 329)'e göre dualar, söz eylem teorileri açısından duygu birikimi sonucu ortaya çıkan, belirli durumlarda kullanılan kalıp sözler ve niyet bildiren ifadelerdir. Zeyrek (2009, s. 28- 29)'in pragmatik kalıp sözler hakkındaki tanımı göz önüne alındığında da gelenekleri farklı disiplinlerle bağdaştırabiliriz. Nihayetinde geçmişin kadim değerlerine dayanan her pragmatik ifadeye olduğu gibi, gündelik yaşantılarda farklı yansımaları bulunan kültürel insan davranışları olan duaları ortaya çıkaran psikolojik ve sosyolojik temeller vardır (Keskin, 2018, s. 135).

Bu kalıplaşmış sözlerin ve niyet bildiren ifadelerin gelenek açısından içerisinde bulundurduğu dinamikler vardır. Bu ifadelerin nicel ve nitel olarak ne derecede hayatımızda olduğu doğum, evlenme, ölüm, çocuk sahibi olma gibi durumların kültürümüzce nasıl algılandığını tanımlar. Bu durum da ölümün ve diğer geleneklerin sosyolojik tarafını gösterir. Bireysel anlamda ise bu kalıp söz ve niyet ifadelerinin ne şekilde nasıl söylenmesi gerektiği kaygısı da psikolojik ve duygusal tarafı oluşturur. Bu bağlamda pragmatik bağlam duygu ve psikolojiyle yakından bağdaştırılır. Söz konusu duaya dayalı ifadeler anlık durumlara ve amaca hizmet etmelidir. Ancak bu şekilde kabul görececek olan pragmatik ifadeler hem konuşurun iletmek istediğini karşıya ulaştırır hem de muhatabın acısı paylaşılmış ve anlaşılabilir olur (Zeyrek, 2009, s. 28- 29).

Günlük hayatta arkadaşlık, komşuluk, akrabalık gibi toplumsal ilişkilerde pek çok nedenle iyi dileklerimiz, minnetimizi, telkinlerimizi, dualarımızı insanlara karşı ifade ederiz. Bu durum sosyal ilişkileri olumlu anlamda düzenlerken, bireyleri de duygusal ve psikolojik açıdan daha iyi hale getirmektedir. Kültür aktarıcıları olarak tabir edebileceğimiz bu iletişim araçlarının Türk kültüründe “alkış” adı altında geniş bir tarihsel zemini bulunmaktadır. Tarihî Türk dili metinleri ve kültüründe ölümü karşılayan zengin bir söz varlığı da yer almaktadır. Bunlar içinde ölüm öncesi, ölüm anı ve sonrası yapılan dualar, verilen teselliler, övgüler de yer almaktadır.

Kutadgu Bilig’de ölüm alkışları Vezir Ay Toldı ve Oğdurmış’ın ölümleri etrafında gelişmektedir. Diyaloglardaki ölüme dayalı alkış söylemleri eserde sezilen duygusal, psikolojik ve sosyolojik süreçleri de öne çıkarmaktadır. Kutadgu Bilig’deki ölüm alkışları dua şeklindeki sıkça kullanılan dil birlikleridir. Bunun nedeni ise, eserin her iki dünyada insana mutluluğu kazandırmaktır. Yüzyıllar sonunda yavaşça alışılmış bir dinin ölüm anlayışıyla beraber alkış söylemi ön plana çıkmaktadır. Bu makalede de Kutadgu Bilig’de geçen ölüm öncesi, ölüm anı ve sonrası alkışları hükümdar Kün Togdı- vezir Ay Toldı; vezir Ay Toldı- Ögdülmiş; hükümdar Kün Togdı- Ögdülmiş ve Oğdurmış- Ögdülmiş diyalogları üzerinden incelenmiştir.

1. Kutadgu Bilig’de Ölüm Öncesi Alkışları

Ölümü düşündüren ön belirtilerden biri rüyalardır (Örnek, 1971, s. 26- 30). “Hsüen Tsang Biyografisi ve Altun Yaruk Uygurca metinlerinde görülen ölüm habercisi rüya motifi” (Şen, 2009, s. 301- 302) Kutadgu Bilig’de de görülmektedir. Odgurmuş, hastalığı ve bu süreçte gördüğü rüya üzerine öleceğini sezmiştir. Hatta Ögdülmiş ile vedalaşmak için ona bir haberci gönderir. (b. 5959). Ögdülmiş haberciyle birlikte dönünce Odgurmuş, ona bir rüya gördüğünü bildirir. (b. 5986). Bu beyitle birlikte uzun diyaloglarla vedalaşma süreci başlar. (b. 5975- 6195). Bu süreçte Odgurmuş, öncesinde haberini verdiği, öleceğini anladığı rüyasını da Ögdülmiş’e anlatır. “**bayat tüşte belgürtti emdi manıga / ölümke anunğu kerek ay tonıga** (6066).” (Arat, 1979, s. 601). “Tanrı bana şimdi bunu **rüyada mâlûm etti**, ey kahraman, artık ölüme hazırlanmam lâzımdır.” (Arat, 1988, s. 434). Rüyanın Ögdülmiş tarafından iyiye yorumlanması ise Odgurmuş için güdülen iyi bir temennidir. Dolayısıyla burada temenniye dayalı bir alkış örneği vardır. “ıdışlıg suwuğ sen alıp içtükün / **tiriglik uzun bolga** yıldız kökün (6045).” (Arat, 1979, s. 599). “Kaptaki suyu alıp içmek kendinin ve neslinin **uzun hayata nâil olacağına delâlettir.**” (Arat, 1988, s. 433). Rüyanın teselli amacıyla iyiye yorumlanmasından sonra vedalaşma temasını da alkışlar bağlamında değerlendirmek gerekir. Bu durum öleceğini sezen Odgurmuş’ın öznel bir isteğidir. Her ne kadar Ögdülmiş ile düşünceleri yer yer çatışsa da ölmeden önce onu görmek ve görevini iyi yapma konusunda telkin etme düşüncesi vardır. Vedalaşma teması geleneksel bir söylemle şu beyitte de görülmektedir. “ıdışlıg suwuğ içtim emdi tüköl/ tükettim tiriglik **esen edğü kal.**” (6060) (Arat, 1979, s. 601). “Kaptaki suyun tamamını içtim ve hayatımı tamamladım, sen **sağ ve hoşça kal.**” (Arat, 1988: 434). Telkin etme ve kendi hayat düşüncelerinden yola çıkarak öğütlerini miras bırakma düşüncesi ise şu beyitlerde görülmektedir. “**usanma kıtıgıan yükünıgni yinit/ yolunıg kılta yinçe özüniği könit**” (6082) (Arat, 1979, s. 603). “**Gafil olma, gayret et, yükünü hafiflet; yolun kıldan incedir, doğru yürü.**” (Arat, 1988: 435). “tirigde **bağırsak özüm bolsun/ özümde kidin bu sözüüm kıalsunı** (6086).” (Arat, 1979, s. 603). “Henüz hayatta iken, sana bir **iyiliğim dokunsun**, ben gittikten sonra bu söz de benden kalsın.” (Arat, 1988, s. 435). Odgurmuş’ın Ögdülmiş’e karşı ölmeden önceki telkinleri 6169. beyite kadar devam eder. Bundan sonra ise Ögdülmiş’i kendisine dua etmesini ve üzülmemesini söyleyerek teselli eder. (b. 6170- 6184). Bu kısımdan sonra ise Odgurmuş birkaç kez görüşmesini reddettiği hükümdara selam gönderir. “iligke **tegürgil meniñdin selam/** bu ağır selâm ol ay bilgi tamam (6185).” (Arat, 1979, s. 612). “**Hükümdara benden selâm söyle**, ey kemâl sahibi insan, bu artık son selâmımdır.” (Arat, 1988: 442). Odgurmuş selam göndermekle birlikte hükümdara aynı zamanda esenliklerini de iletmiştir. Hükümdara selam gönderme meselesi Odgurmuş’ın artık iç dünyasıyla ve olumlu bir psikolojik ortam yaratmak istemesiyle ilgilidir. Otzybay (2021) da selamlaşmayı toplumu bir arada tutan insan psikolojisine dayalı sosyal davranış kalıpları olarak görmektedir. (s. 122). Dolayısıyla insanın kendinde ve karşı tarafta olumlu bir hava yaratan selamlaşma veya selam gönderme ritüeli bir vedalaşma diyalogunda söyleneceği de alkış örneğidir. Odgurmuş bu vedasıyla Ögdülmiş ve hükümdarda bir hatıra bırakmak istemiştir. Selamlaşma olgusu içerisinde de değerlendirilen (Keskin, 2017, s. 127) vedalaşmanın alkışlarla aynı kapsamda

değerlendirildiği farklı örneklere Dede Korkut anlatılarında da rastlanmıştır. Kan Turalı'nın evleneceği kız için mücadeleye giderken ailesiyle vedalaştığı ve bu vedaların da uzun manzum alkışlar şeklinde olduğu belirtilmiştir. (Erginden akt., Keskin, 2017, s. 135). Dolayısıyla vedalaşmayı da alkış kapsamında değerlendirebiliriz. Olgurmuş, Ögdülmiş ve hükümdar Kün Togdı'ya hayat tecrübeleri yanında somut miraslar da bırakmıştır. Dolayısıyla Olgurmuş'un soyut ve somut mirasları iyi niyete dayalı alkış örneklerini oluşturmaktadır. “ilig sundı aldı tayağ elgiñe / **ayur bu kumaru kutadsu manıga** (6325).” (Arat, 1979, s. 626). “Hükümdar uzanıp, değneği eline aldı, **Bu yâdigâr bana uğurlu olsun dedi.**” (Arat, 1988, s. 453).

Miras ve vasiyet geleneği de ölüm öncesi evrelerden biridir. Bu sırada ölen kişi maddi anlamda bir mal mülk bırakabileceği gibi, hayatta yapamadıklarının öldükten sonra kendi adına yapılmasını yakınlarına “devir/ ıskat” (Örnek, 1971, s. 59) adı altında vasiyet edebilir. Şüphesiz, Kün Togdı'ya olan faydaları göz önüne alındığında Ay Toldı'nın en büyük mirasının oğlu Ögdülmiş olduğu görülür. Hatta Vezir Ay Toldı'nın hükümdara yazdığı 1343. ve 1466. beyitler arasındaki mektup pişmanlıklar ve hükümdara nasihat tarzındaki beyitlerden oluşmaktadır. Bundan sonra gelen beyitlerde ise bu nasihatleri bir tür miras olarak bıraktığını söyler. “kişi ölse andın **kumaru kalır**/ munuğu **kumarum sanıga ay bilir**” (1468) (Arat, 1979, s. 164). “İnsan ölünce, ondan bir **miras** kalır; ey bilgin, benim sana **mirasım** da işte budur.” (Arat, 1988, s. 114). 1480. ve 1481. beyitlerde hükümdarın esenliğini diledikten sonra oğlu Ögdülmiş'in tek başına kaldığını ve onu koruması için Allah'a yalvardığını belirtir. Allah'tan sonra ise oğlunu hükümdar Kün Togdı'nın görmesini ya da onu himayesine, korumasına almasını ister. Bu konudaki muhtaçlığını bildirir. Ay Toldı babalık duygusu nedeniyle Ögdülmiş'i emanet edecek güvenilir bir insan aramaktadır. Oğlunu hükümdar Kün Togdı'ya yalvarırcasına emanet eder. Bu vasiyet, Ay Toldı'nın hükümdara karşı olan güveninin göstergesidir. “**bayatka tutuzdum** munı yalwara/ tilese küdezgey küyer ot ara.” (1483) (Arat, 1979, s. 165). “Onu yalvararak, **Tanrıya emânet ettim**; o isterse, yanar âteş içinde de olsa, onu korur.” (Arat, 1988, s. 115). “saña hâcetim bu **körübér munı** / süre ıdma bolğay yawalar sanı.” (1484) (Arat, 1979, s. 165). “Senden dileğim şudur: **ona nezâret et**, kendinden uzaklaştırma, yoksa, o yabanî bir diken gibi olur.” (Arat, 1988, s. 115). Ay Toldı'nın endişesi o kadar çoktur ki olaya hak- hukuk meselesi açısından da bakar. Ayrıca oğlunun doğru yola girmesine hükümdarın vesile olmasını diler. “**bar erse kalı bu tapuğcı haķı/ sebep bol** munı eđgü yolka oķı” (1488) (Arat, 1979, s. 166). “Eğer bu hizmetkârın sende bir **hakķı varsa, sebep ol** ve onu iyi yola sevk et.” (Arat, 1988, s. 115). Burada Ay Toldı'nın oğlu için duyduğu endişe ve beklenti ön plandayken emanet düşüncesi de göz ardı edilemeyecek durumdadır. Ölüm süreçlerinin en sık rastlanan olgusu olan bu düşüncede emanet edilenin değeri ve emanete layık görülene olan güven de söz konusudur. Bu yükümlülüğün Kün Togdı'nın hayrına olabileceğini de 1498. beyitte görmekteyiz. Nitekim öyle de olmuştur. “bitigim oķısun **sözüm tutsunı/ ölümke anunsun** işin itsünü” (Arat, 1979, s. 167). “Mektubumu okusun, **sözümü tutsun; ölümüne hazırlansın** ve işini ona göre tanzim etsin.” (Arat, 1988, s. 116). Çünkü Ay Toldı, Kün Togdı'nın sözünü tutmasını iletirken ölümlü olduğunu da hatırlatmıştır. Bunların yanında Ögdülmiş'in

hükümdara olan faydalarına baktığımızda da Ay Toldı’dan kalan bir miras gibi görülmektedir. Evladını geride bırakan bir baba hissiyatı ile Ögdülmiş’in hükümdar Kün Togdı tarafından himayesine alınmasını istemesi bir vasiyet niteliği taşımaktadır. Vezir Ay Toldı’nın bu bölümdeki diğer mirası ise oğlu Ögdülmiş ve hükümdar Kün Togdı’ya ölümünün hemen öncesinde aktardığı hayat tecrübeleridir. Kutadgu Bilig’deki bu gibi durumlar, güven, emanet ve telkin duygularına bağlı alkış söylemi örneklerini oluşturmaktadır. “sewerim sen erdinġg ay bilig maġa/ asıġlıġ **ķumarumnu ķodtum** saġa.” (1468). (Arat, 1979, s. 164). “Ey hükümdar, benim en çok sevdiğim insan sendin, faydalı **mirasımı sana bırakıyorum.**” (Arat, 1988, s. 114). Hükümdar Kün Togdı da vezir Ay Toldı’nın güvenini boşa çıkarmamıştır ve Ay Toldı’nın ölümünden bir müddet sonra Ögdülmiş’i himayesine almıştır. “ilig aydı munda naru ay oġul/ manġga tapnu turġil **ķökürme ķönül** (1591).” (Arat, 1979, s. 176). “Hükümdar: Ey oġlum dedi bundan sonra benim hizmetimde bulun, artık **ġönlünü ferah tut.**” (Arat, 1988, s. 123). KB’deki duygusal ve psikolojik açıdan alkış söylemini etkileyen durumlardan biri de Hükümdar Kün Togdı’nın Ögdülmiş’in babası vezir Ay Toldı’ya borçlu kaldığını itirafı ve ifadesidir. Bu durum bir anlamda vasiyeti yerine getirmenin gerekliliğini ifade etmektedir. “atanġg tapġı bar erdi artuķ telim/ öteyümedim bardı **ķaldı birim** (1592).” (Arat, 1979, s. 176). “Senin babanın çok büyük hizmeti vardı, hakkını ödeyememiş ve ona **borçlu kalmıştım.**” (Arat, 1988, s. 123). “**ötemiş bolayın atası ġakın/** kılayın kişilik baġırsaķlıķın (1634).” (Arat, 1979, s. 180). “Ona şefkatle insanlık göstereyim, böylece **babasının hakkını da ödemiş olurum.**” (Arat, 1988, s. 126). Dolayısıyla hükümdar, Ay Toldı’ya ölümünden sonra saygısını göstermiş, oġlu Ögdülmiş’e de iyiliklerde bulunmuştur.

Ölen kişi sevdikleriyle vedalaşırken kendi hayatından da birtakım dersler vermek istemektedir. Bu durum karşıdakine kıssadan hisse şeklinde yardım etme, iyiliğini isteme düşüncesi barındırdığı için alkış örnekleri içerisindedir. Vezir Ay Toldı ve Odgurmuş’dan hükümdar Kün Togdı ve Ögdülmiş’e ölüm sırasında veya çok kısa süre öncesinde verilen bu öğütler, tecrübeler Türk kültürüne özġü tepkiler ve dışa vurumlardır. Bu uyarılar ve telkinlerin temelinde karşı tarafın iyiliğinin istenmesi düşüncesi vardır. “törü tüz yoritġil budunķa ķöni/ **ķünün edġü bolġay ķönilik ķüni** (1374).” (Arat, 1979, s. 155). “Halka kanunu doġru ve dürüstçe tatbik et ki, **ķyâmet ġününde baġtiyar olasın.**” (Arat, 1988, s. 108). “bularnı saķınġıl **ölümke itin/** ökünme yarın bu ķara yer ķatın (1429).” (Arat, 1979, s. 160). “Bunları düşün ve **ölüme hazırlan,** yarın bu kara yer altında peőiman olma.” (Arat, 1988, s. 112). “vefâ ķılġu ermez bu dunyâ bilin/ keķer dunyâda öz **azuķun alın** (1441).” (Arat, 1979, s. 161). “Bil ki, dünya sana vefa edecek deġildir, bu geçici dünyadan sana lâzım olan **azıġı al.**” (Arat, 1988, s. 112). “Saġa tegdi emdi bu ordu orun/ **ķöķünni özüñden oza id** burun (5178).” (Arat, 1979, s. 516). “Bu saray ve taht şimdi sana ulaőtı; **ġöcünü kendinden önce ġönder.**” (Arat, 1988, s. 374). “ay boőlaġ yoriġlı budun öķtemi / **bayat aytıġı bar anutġil emi** (5275).” (Arat, 1979, s. 525). “Ey isyan vâdilerinde baőı boş dolaőan insan, **Tanrı bunu senden soracaktır, cevabını hazırla.**” (Arat, 1988, s. 379). “ķalı tuősa taķsır yana ‘ **uzri ķol / tilin ķünde tevbe ķılınġıl** yanġı (5289).” (Arat, 1979, s. 526). “Eġer kusur edersen, **Tanrıdan affını dile ve her ġün tekrar tekrar tövbe et.**” (Arat, 1988: 380). “aya bay boluġlı budunda talu / ķoķuz kıl bu baylık **muyan al** tolu

(5296).” (Arat, 1979, s. 527). “Ey zengin ve halkın seçkini, bu serveti dağıt, **bol bol sevap al.**” (Arat, 1988, s. 381). “saķınıuķ bolayın tise ay külüg / **ħalâl ye ħalâldin kötürgil ülüg** (5348).” (Arat, 1979, s. 532). “Ey şöhretli insan, takva sahibi olmak istersen, **ħalâl ye, nasibini ħalâlden al.**” (Arat, 1988, s. 384). “ķodu bir awutķa ķara topraķıĝ / **uluĝ menĝü il ķol** nerek bu saķıĝ (5425).” (Arat, 1979, s. 539). “Bu bir avuķ kara topraktan vazgeç, **büyük ve ebedî diyarı iste.**” (Arat, 1988, s. 388).

Hastalık evresiyle birlikte ölüme hazırlanan kişinin bir müddet kendiyile kalma isteĝi en çok Oğurmuş’da görülür. Ölümü önceden bir kabullenişle birlikte, bu zaman yaklaştıkça daha çok kendini geri çekme ve kendiyile kalma arzusu ön plana çıkmaktadır. Mesafeli olduĝu Ögdülmüş ile görüşmek istemesinden dolayı duygusal ve psikolojik dalgalanma en çok Oğurmuş’da görülür. Çünkü yanına gelmesini istemezken vedalaşmak için Ögdülmüş’i kendisi çağırır ve hükümdar Kün Togdı’ya da son selamını gönderir. Dünyevî yaşama düşkün olmayan Oğurmuş’un Ögdülmüş’e daha çok çalışmasını, makamının hakkını vermesi gerektiĝi yönünde telkinlerde bulunması özel bir nitelik taşımaktadır. (b. 6087- 6174). İnsanın ölümden önce korku veya kendini güvene alma istemesiyle Allah’a sığınması, dua etmesi, geçmişiyile helalleşmek istemesi doĝal bir süreçtir. Bu anlamda insanlardan dua istemek, Allah’a yalvarmak kişinin kendi için istediĝi iyiliklerdir. Kişilerin kendileri için istekleri olan duaların alkış kapsamında alınmasının nedeni ise alkışın tarihi ve modern tanımlarında duaya da yer verilmesidir. Bunun çok yüzeysel bir tanım olduĝu kabul edilmekle birlikte esas olan dua ve alkışın “iyi niyet” ekseninde birleşmesidir. Ayrıca dua ve alkışın birbirleriyle örtüşürüldüĝü çalışmalar da vardır. Bu çalışmalarda alkış ve dua arasında ortak anlamlar saptanarak her iki kavrama da yer verilmiştir. (Aĝca, 2015, s. 10). Dolayısıyla kişinin hem kendi hem de başkası için sarf ettiĝi duaların temelindeki niyet önemlidir. Kutadgu Bilig’de farklı bağlamlarda işlenebilecek pek çok dua örneĝi vardır. Bu çalışmada da ölüm sürecinde kişiler arası ve kişinin kendi için yaptıĝı dualara yer verilmiştir. Bunun ilk örneĝi Vezir Ay Toldı ve Hükümdar Kün Togdı arasındaki konuşmalarda görülür. Hükümdar Kün Togdı Ay Toldı’nın durumundan etkilenererek kendisine de maĝfîret dilemektedir. “otunluķ bile ķıldım isiz öküş/ **tüzünlük bile sen keçür ay küşüş** (1155).” (Arat, 1979, s. 132). “Küstahlıkla birçok kötülükler yaptım, ey aziz olan rabbim, sen beni **rahmet ve şefkatin ile af ve maĝfîret et.**” (Arat, 1988, s. 93). Aynı durum geçmiş hayatına acıyarak kendisi için kurtuluş dileyen Ögdülmüş için de geçerlidir. “özüm yangı boldı bayatķa turup / yazuķlarķa **‘uzri tilese ķolup** (5645).” (Arat, 1979, s. 560). “Artık kalkıp, Tanrıya dönmeliyim; günahlarım için, **tövbe ve istiĝfâr etmeliyim.**” (Arat, 1988, s. 403). Vezir Ay Toldı ölürken hükümdar Kün Togdı’dan kendisi için dua etmesini istemiştir. “kereklig sözüĝ men tutuzdum saņa/ sözümni unıtma **du‘â kııl maņa** (1503).” (Arat, 1979, s. 167). “Ben sana gereken sözleri söyledim, sözümü unıtma ve **bana duâ et.**” (Arat, 1988, s. 116). Oğurmuş da Ögdülmüş’e nasihat verirken söz arasında onlardan dua istemektedir. “bu kün ya yarın tut yumulsa bu köz / silerninĝ **du‘âķa bolur munĝluĝ öz** (6172).” (Arat, 1979, s. 611). “Bugün veya yarın bu göz kapanınca, ben de sizin **duânıza muhtaç olacaĝım.**” (Arat, 1989: 441). Oğurmuş ve Ögdülmüş’in vedalaşması sırasında Oğurmuş Ögdülmüş’in daha fazla üzülmemesini istemektedir. Dolayısıyla burada karşı taraf için de

bir iyilik istenmektedir. “sözün kesti odgurmış aydı kıadaş / yorı bar **esen tur közün tökme yaş** (6195).” (Arat, 1979, s. 613). “Odgurmış: Kardeşim, haydi git, **sağ ol, gözünden yaş dökme** dedi ve sözünü kesti.” (Arat, 1988, s. 442).

KB’de isteğe dayalı alkış örneklerinden biri de beklentide olmak veya ümitsizliğe düşmemektedir. Hayatı boyunca yaratıcısından ümit kesmemesi ve onun lütfundan beklentide olması kişinin hem kendi iyiliğine hem de Allah’a karşı övgüsüne dayalı ifade ettiği alkış örnekleridir. Bu bağlamdaki örneklerden biri de Vezir Ay Toldı’nın hükümdardan önce oğlu Ögdülmiş’i yaratıcısına emanet etmesidir. “**bayatka tutuzdum** muni yalwara/ tilese küdezgey küyer ot ara (1483).” (Arat, 1979, s. 165). “Onu yalvararak, **Tanrı’ya emânet ettim**, o isterse, yanar âteş içinde de olsa, onu korur.” (Arat, 1988, s. 115). Başka örnekler de Ögdülmiş’in Odgurmış’a dünya hayatını anlattığı diyaloglarda geçmektedir. ““ az âbı telim erse **rahmet öküş** / yazukluğ için boldı rahmet küsüş (3650).” (Arat, 1979, s. 367). “Azabı çok ise, **rahmeti de boldur**; günahkârlar için **rahmet aziz bir şeydir**.” (Arat, 1988, s. 265). Odgurmış da ölmeden önce hastalığında başının çaresine bakabileceğini Allah’a sığınarak ifade eder. “içim yâdı tap ol awıngu işim / körü içmağay **tenğri itgey işim** Rabbimin zikri beni teselliye kâfidir (6189).” (Arat, 1979, s. 613). “**Tanrı beni bırakmaz**; o benim işimi yoluna koyar.” (Arat, 1988, s. 442). Ölüm öncesi duygu yoğunluğu yaşadığı gözlemlenen Odgurmış’ın mesafeli durduğu Ögdülmişle vedalaşmak için görüşmek istemesi içerisinde özleme dayalı bir alkış ifadesi de bulunmaktadır. “seninğ bir **yüzünğni köreyin tiyü** / sanğga tegdi emgek okıdım berü (5977).” (Arat, 1979, s. 593). “Yüzünü bir defa daha **göreyim diye** seni buraya çağırdım; sana zahmet oldu dedi.” (Arat, 1988, s. 427). Kutadgu Bilig’in Peygambere Övgü kısmında da Yusuf Has Hâcib’in geleneksel olarak kendi için de mağfiret dilediği görülmektedir. “ilâhı küdezgil meniñ könlümü / **sewük sawçı birle kıopur kıopğumı** (47).” (Arat, 1979, s. 22). “Ey Tanrım benim gönlümü gözet; kıyamette **beni sevgili Peygamber ile birlikte haşret**.”

Kutadgu Bilig’de duaya dayalı alkışlar ölüm sırası veya sonrasında gerçekleşmektedir. Vezir Ay Toldı ve Odgurmış, ölümleri sırasında Ögdülmiş ve hükümdar Kün Togdı’ya nasihatlerini aktarırken aynı zamanda onlara birebir dua da etmişlerdir. “ayur oğluma boldı könlüm bütün/ **bayat fazlı birle tirilgil kıutun** (1251).” (Arat, 1979, s. 142). “Ay-Toldı dedi: Ey oğlum, şimdi içim râhat etti, **Tanrının fazlı ve keremi ile saâdet içinde yaşa**.” (Arat, 1988, s. 100). “erejke yakın tut yırak tut bela/ **ikeğün ajunda muni sen yula** (1263).” (Arat, 1979, s. 143). “Onu refâha yakın ve belâdan uzak tut; **her iki dünyada onun yardımcısı ol**.” (Arat, 1988, s. 101). “bağırşaklık erdi meniñ bu sözüm/ **esen kal** selamet ay körklüg yüzüm (1481).” (Arat, 1979: 165). “Bu sözlerim sana karşı içten bir bağlılığın nişanesidir; ey güzel yüzlüm, **sağ ve esen kal**.” (Arat, 1988, s. 115). Hükümdar Kün Togdı da Odgurmış’ın hastalığını duyduğunda onun iyiliği için dualar etmiştir. “du’â kıldı ilig kör açtı tilig/ **şifa kıoldı râbdın** kötürüp elig (1110).” (Arat, 1979, s. 128). “Hükümdar duâ etti; elini kaldırarak, **Tanrıdan şifâ diledi**.” (Arat, 1988, s. 91). “könğül bertti ilig yuwuldı yaş / ayur ay **dirğa ol edgü kışi** (6238).” (Arat, 1979, s. 618). “Hükümdar çok müteessir oldu, ağlamağa başladı ve: **O iyi insana çok yazık** dedi.” (Arat, 1988, s. 446). “**bağışlasu tenri anıñ cânını** / kıoratmasu andın eti kanını (6239).” (Arat,

1979, s. 618). “**Tanrı onun canını bağışlasın**, onun etine ve kanına bir hanel getirmesin.” (Arat, 1988, s. 447). “**bayat yarlıkasu** ol odğurmuşıg / **keçürsü anınğdın yazuk** kılımışıg (6306).” (Arat, 1979, s. 625). “Odgurmuş’a **Tanrı rahmet eylesin** ve **onun bütün günahlarını affetsin.**” (Arat, 1988, s. 451). Hükümdar Kün Togdı Odgurmuş’ın ölümünden sonra Ögdülmiş’e de tesellide bulunmuştur. “bu kadgu **içün birsü tenğri muyan / bayatdın sewinç bul tamuğdın emân** (6307).” (Arat, 1979, s. 625). “**Tanrı sana bu felâketin ecrini versin, Tanrı senden râzı olsun ve cehennemden korusun.**” (Arat, 1988, s. 451). Vezir Ay Toldı da ölürken hükümdar Kün Togdı’nın yaptığı iyilikler adına ona duada bulunmuştur. “**bayat birsü tevfiğ** kamuğ edğüke/ **kutağsu** bu edğü yigü keğğüke (1479).” (Arat, 1979, s. 165). “Bütün iyilikler için **Tanrı sana tevfiğ ihsan etsin**, yiyecek ve giyecek hususunda da bu iyiliklerin sana **hayrı dokunsun.**” (Arat, 1988, s. 115).

Ölüm alkışlarının ifadesinde toplumsal roller önemli olmamakla birlikte, anne babanın nasihatini almak, babanın duasını almak, hükümdarın insanların gönlünü kazanması sosyal bir inanç unsuru olarak görülmüştür. Dolayısıyla anne ve babanın statüleri önemlidir. Bu durum günümüzde de önemli kültürel normlardır. “yana ma ay ilig **ata alkışı/ oğulğa tegir ol sewinçi tuşı** (1802).” (Arat, 1979, s. 197). “Bir de, ey hükümdar, çocuk ne kadar **babasının rızasını alırsa, o kadar onun duasına nail olur.**” (Arat, 1988, s. 137). Toplumsal ve sosyal statülerin ölüm sürecinde önemini yitirmesi Ay Toldı’nın ölüm sürecinde Kün Togdı üzerinden açık bir şekilde görülmektedir. Kutadgu Bilig’de ölüm anında, ölecek olanın sevenleri tarafından övülmesi veya iyileşeceğine dair yapılan telkinler iyi niyet göstergelerinden biridir. Teselliye veya iyi niyetlere dayalı alkışlar ölüm sonrası süreçte olduğu gibi ölüm öncesi evrede de şartlara göre meydana gelmektedir. Ay Toldı’nın hastalık evresine ve ölüm sürecine şahit olan hükümdar Kün Togdı’nın o sırada rolünü kaybederek teselli etmesi bunun en güzel örneğidir. “ilig aydı ay toldı iwme serin/ **ig ol bu yazuklarğa yulğı yarın** (1107).” (Arat, 1979, s. 128). “Hükümdar dedi: Ey Ay Toldı, acele etme, sabırlı ol, **hastalık yarın günahların kefareti olacaktır.**” (Arat, 1988, s. 90). “bayat edğü kılığay bu igdin seni / **könülün çökürme sen enç yat köni** (1109).” (Arat, 1979, s. 128). “Tanrı bu hastalıktan seni kurtaracaktır, **gönlünü çökertme, müsterih ol.**” (Arat, 1988, s. 91). Odgurmuş’ın hastalığı sırasında Ögdülmiş’in bu günlerinin geçeceğine inandırmak istemesi de teselliye dayalı bir alkış örneğidir. “kişi iglese barça **töklür yazuk / yazuk tökse kutlur kişi ay toña** (5982).” (Arat, 1979, s. 593). “İnsan hastalanırsa, onun bütün **günahları dökülür**, ey kahraman, günah dökülünce, insan kurtulur.” (Arat, 1988, s. 428).

2. Kutadgu Bilig’de Ölüm Sonrası Alkışlar

Kutadgu Bilig’de ölüm sonrası yerine getirilen geleneklerden biri de sadakadır. Tryjarski (2012, s. 388)’nin ifade ettiği gibi eski Türklerde ölenin ruhu için ağıt yakmak ya da dua etmekle görevli olanların ağırlanmaları veya kendilerine verilen hediyeler aracılığı ile birlikte bir tür sadaka dağıtılması söz konusudur. Kutadgu Bilig’de de ölümden sonra görülmesi de Ay Toldı’nın hastalığı sırasında hükümdar Kün Togdı sadaka olarak değerli eşyalar dağıtmıştır. “**çığayğa üledi öküş nenğ tawar/ asıg kılığa mu tęp sağındı anğar** (1112).” (Arat, 1979, s. 128). “Belki ona faydası olur diye düşündü ve **fakirlere sadaka**

olarak, çok eşya ve mal dağıttı.” (Arat, 1988, s. 91). Sadaka olarak dağıtılan bu değerli eşyalar yanında vezir Ay Toldı için oğlu Ögdülmiş tarafından “toplumsal konum ve ailenin maddi zenginliğine bağlı” (Tryjarski, 2012, s. 353) olarak ölü yemeği yapılmıştır. Ayrıca, bu yemekle birlikte Ögdülmiş, hükümdar Kün Togdı yanında tekrar sadaka dağıtmıştır. “bu ay toldınınğ kıldı oğlu **yoğu/ çığayka üledi kümüş hem ağı** (1564).” (Arat, 1979, s. 173). “Oğlu, Ay-Toldı için, **ölüm aşı yaptı, fakirlere gümüş ve ipekl kumaşlar dağıttı.**” (Arat, 1988, s. 121).

Ölen kişiyi anma merasimi şeklinde gerçekleşen bu süreçte ölen kişiye, çevresine saygı ve iyi niyet göstergelerinden biri de taziye geleneğidir. Taziyede bulun-, baş sağlığı dile- gibi pragmatik kalıpları olan baş sağlığı geleneğinin kökleri çok eskilere dayanmaktadır. Roux’un (1999, s.30) “arkaik toplumlarda hiçbir şey boş yere söylenmez” ifadesi baş sağlığı geleneğinde karşımıza çıkmaktadır. Bu gelenek eskiyerek değerlenmekle birlikte anlam alanı da genişlemiştir. Çünkü bu ifade Ergun (2013, s. 141)’un belirttiğine göre, eski zamanlarda hayvancı bir toplum olan Türklerin hayatında hayvanlar öldüğünde kullanılmıştır. Önemli bir ekonomik gelir olan hayvanların ani ve sık kaybı bu sözün sıkça kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Zamanla da bu kullanım, malı canın yongası olarak gören Türk milleti için yaygınlaşarak günlük hayatta insanlar için de yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Acıyı paylaşmak bağlamında hükümdar Kün Togdı’nın adeta gönlünü kırarak Ögdülmiş’e baş sağlığı dilemesi yöneten ve yönetici sınıf arasındaki değer vermeye bağlı alkış göstergesidir. “eşitti ilig keldi ewdin turup / anar **ta’ziyet kıldı könlin urup** (6304).” (Arat, 1979, s. 624). “Hükümdar bunu haber alınca, saraydan kalkıp, Ögdülmiş’in yanına geldi; ona **gönülden baş sağlığı diledi.**” (Arat, 1988, s. 451). “**bayat yarlıkasu** ol odğurmışığ/ keçürsü anınğdın yazuk kılmışığ (6306).” (Arat, 1979, s. 625). “**Odgurmuş’a Tanrı rahmet eylesin** ve onun bütün günahlarını affetsin.” (Arat, 1988, s. 451). Hükümdar Kün Togdı, ölenin yakını konumundaki Ögdülmiş’e de nasihatlerde bulunmuştur. “**kaşaınğ ölümü saña bolsu pend / seringil muyan ur** şeker bolsu känd (6314).” (Arat, 1979, s. 625). “Kardeşinin ölümü sana **ibret olsun, sabır et, ecrine nail olursun**, şekerin kand olur.” (Arat, 1988, s. 452).

Vezir Ay Toldı ve Odgurmuş’un ölümlerinden sonra matem geleneklerinin yerine getirildiği yas süreci, “geleneksel açıdan tüm evrende olduğu gibi eski Türklerde de yerine getirilmekteydi. Eski Türklerde ölen kişinin ardından duyulan ıstırapların çok farklı dışa vurumları vardır. Ağla-, ağıt yak-, bedene fiziksel zararlar ver-, ölüyü övgülere boğ-bunlardan bazılarıdır.” (Tryjarski, 2012, s. 147). Ögdülmiş’in Odgurmuş için tuttuğu yas, sakınç kıl- ise kişiler arası ahde vefaya dayalı alkış örneğidir. “**sakınçin keçürdi** kör ögdülmiş/ tapuğka bağa turdı itti işe (6345).” (Arat, 1979, s. 628). “Ögdülmiş de **yasını geçirdi**, vazifesine başlayarak, işine devam etti.” (Arat, 1988, s. 454). Ögdülmiş’in bu durumu da “yas sürecinde yakınlarla yönelik özel yasaklar ve sınırlamaların geçerli olduğu zaman dilimini kapsamaktadır.” (Tryjarski, 2012, s. 147). Bu durum vezir Ay Toldı öldükten sonra da görülmekteydi. Hükümdar Kün Togdı vezir Ay Toldı’dan sonra yas süreci geçirmiştir. “Bu ay toldı **yasın keçürdi** ilig/ oқыp oğlınğa birdi öt saw erig (1548).”

(Arat, 1979, s. 172). “Hükümdar, Ay Toldı'nın yası sona erince, onun oğlunu çağırarak, ona öğüt ve nasihatte bulundu.” (Arat, 1988, s. 120). Ögdülmiş'in de yas sürecini geçirebileceğini uzun bir sessizlikten sonra hükümdar Kün Togdı ile görüşmesinden anlamaktayız (b. 1578- 1584).

Ölüm ruhu inancı yaygın olan eski Türkler arasında (Bekki, 2005, s. 34) ve İslâmiyet'te ruhun ebedi yok olmayacağı düşüncesi vardır. Kutadgu Bilig'de bu gelenek, iyi ad bırakmak ve iyi işler yapanlarla, savaşta ölenlerin ölü olarak tanımlanamayacağı şeklinde tezahür etmektedir. Faydalı olmak kadar iyi bir ad bırakmak önemli bir kimlik imajıdır. Burada herhangi birinin iyi ad bırakarak ölmesi dışında, adının yaşaması ve devamlılığı da istenmektedir ve beklenmektedir. “kimin g edgü atı bile çıkşa cân / **kesilmez anın g atı edgü du'ân** (5570).” (Arat, 1979, s. 553). “Kim iyi ad bırakarak, ölürse, **onun adı hayır duâ ile yaşamakta devam eder.**” (Arat, 1988, s. 399). “itilse ili hem bayusa buğun/ **atı edgü bolsa** ol erter ödün (1925).” (Arat, 1979, s. 210). “Memleketi düzene girsin, halk zenginleşsin, göçtüğü zamanda, **iyi nâm bıraksın.**” (Arat, 1988: 146). “**tirig ti** kim ölse kör edgü atın/ neçe yatsa oprap **kara yir kıtın** (5919).” (Arat, 1979, s.586). “iyi ad bırakmış olan bir kimse, her ne kadar kara toprak altında çürüse bile, sen onu **diri bil.**” (Arat, 1988, s. 422). “neçe **ölse bolmaz seni teg ölüğ** / özün edgülerdin ilindi ülüg (6417).” (Arat, 1979, s. 634). “Senin gibi, iyilikler yapan bir hükümdar ölse bile, **ölü sayılmaz.**” (Arat, 1988, s. 460). Bu dua hükümdara ölümünden önce yapılan övgüye dayalı bir alkıştır. Kutadgu Bilig'de savaş sırasında öldükten sonra ölenin sonradan övülmesi, savaşta ölenlere hürmetle muamele edilmesi ve kâfirlerle dövüşürken ölmek, “erkenci bir atf olan şehitlik mertebesi” (Gökgöz, 2023, s. 132) ve “ölüm ruhu inancının pratiklere dökülmesi veya günümüze yansması” (Bekki, 2005, s. 39) ile yakından ilgilidir ve ölüme dayalı en somut alkış örnekleridir. Ayrıca, tarihin her döneminde “hastalık veya mağlubiyetler ölümden daha ciddi bir leke ya da utanç olarak karşılanırken” (Roux, 1999, s. 74), “genç yaşta ve savaşta ölümün yeğlendiği” (Roux, 1999, s. 75) kabul edilmektedir. “Bu tür bir ölüm, dünyayı terk etmenin ve gereklilik dediklere şeye karşılık vermenin en ihtişamlı biçimidir.” (Roux, 2006, s. 41). “yürekliğ tigüçi uwutluğ bolur / **uwutluğ kişi ölse urşu ölü** (2293).” (Arat, 1979, s. 244). “Cesur dediğin haysiyet sahibi olur; **haysiyetli insan ölü**rkün, **vuruşarak ölü**.” (Arat, 1988, s. 171). “**kalı ölmüş erse ağırlap kötür**/ oğul kız bar erse an g ar **hak yitür** (2403).” (Arat, 1979, s. 354). “Eğer ölen olursa, **hürmetle kaldır**, çoluk-çocuğu varsa, **onlara haklarını ver.**” (Arat, 1988, s. 179). “bu kâfir üçün tut er at sü tulum/ **ölüp tüşse kafirde bolmaz ölüm** (5485).” (Arat, 1979, s. 545). “Asker, ordu ve silâhını kâfirlere çevir; **kâfirler ile dövüşürken ölmek, ölüm değildir.**” (Arat, 1988, s. 393).

Sonuç

Kutadgu Bilig'deki ölüm alkışları üzerinde durulan bu makalede ölüm alanına ait söz varlığının betimlenmesinden ziyade günlük hayatta duygusal, psikolojik ve sosyolojik süreçleri yansıtan ölüm öncesi ve sonrası dile getirilen pragmatik söylemler üzerinde durulmuştur. Türk kültürüne özgü bu ifadelerin alkış olarak algılanması bir anlamda söylem analizi yöntemleri çerçevesinde elde edilmiştir.

Bu çalışmada elli dört tane ölüm alkışı betimlenmiştir. Rüya, hastalık, iyiye yorma, hayat tecrübesi/ nasihat/ telkin aktarma, vedalaşma, selamlaşma, miras, vasiyet, emanet ve emaneti koruma, borcunu ödeme, yalvarma, teşekkür, helalleşme, özlem, istek/ dilek, ölenin kendisi ve karşısındaki için mağfret dilemesi, yaratıcıdan ümidi kesmemek, anne baba rızasını alma, ölen kişiye ve ölüm sürecine tanık olana övgüler, ölü yemeği, sadaka, baş sağlığı, yas tutma, ölüm ruhu ve şehitlik sayılabilecek sosyo- kültürel ve duygusal durumlar, Kutadgu Bilig’de alkış söylemini oluşturan temalardır.

Kutadgu Bilig’de Allah’tan kişiler için istenen hasletlerin oluşturduğu dualar yanında, ölenin bıraktığı maddi ve manevi miras olgusu da vardır. Bu manevi mirasları hayata dair telkinler oluşturmaktadır. Telkinler de bir anlamda alkış söylemidir. Çünkü karşındaki kişiye bir şeyler öğretmek kısa yoldan onun iyiliği istenmektedir. Vezir Ay Toldı ve Ogdurmuş’ın ölmeden önceki durumları aynı zamanda Türklerin ölümü kabulleniş ve yaşama tarzını da yansıtmaktadır. Öldükten sonra ölen için sadaka olarak tanımlayabileceğimiz mal mülk dağıtma geleneği günümüzde de yaşamaktadır. Bu durum ölen kişinin anısına gösterilen önemli bir saygı unsurudur. Kutadgu Bilig’de bu duruma ek olarak hükümdar Kün Togdı vezir Ay Toldı’ya daha ölmeden önce belki iyileşir diye sadaka dağıtmıştır. İkinci sadaka dağıtımı ise Ay Toldı’nın ölümünden sonra oğlu Ögdülmiş tarafından ölü yemeğiyle birlikte yapılmıştır. Vezir Ay Toldı öldükten sonra hükümdar Kün Togdı’nın Ögdülmiş’i teselli etmesi, onu himayesine alması emanete saygının göstergesidir. Alkışların sadece hükümdar için esenlik günlerinde yapılmadığı görülmektedir. Hükümdar kendiyse denk olmayan kişilerin de acısına ortak olmuştur. Onlar adına mal, mülk, sadaka dağıtmıştır. Büyük bir tevazu ile kendine bırakılan emaneti, maddi ve manevi mirasları kabul etmiştir. Ayrıca ölenlere borçlu da kalmak istememiştir. Dolayısıyla Kutadgu Bilig’de kişisel veya toplumsal roller ölüm alkışlarının kullanım alanlarını etkilememiştir.

Kutadgu Bilig’de ölenin iyi özelliklerinin sıralanması, ölecek olan kişiye ve çevresindeki kişilere verilen teselliler, ölen kişinin iyi ad bırakma endişesi ve öldükten sonra ölen için insanlara iyiliklerde bulunulması da alkış söyleminin görüldüğü bağlamlardır. Bunun yanında ölen kişi de ardında bıraktıklarını övmekte ve teselli etmektedir. Vezir Ay Toldı ve Ogdurmuş’ın geride bıraktıkları Ögdülmiş ve hükümdar Kün Togdı için bu övgü ve tesellileri yaptıkları görülmektedir.

Duygusal açıdan bakıldığında emanet söylemi, Ay Toldı’nın babalık endişesinin; borçlu kalma söylemi hükümdarın vicdan ve sorumluluk duygusunun; ölüm anında bile telkin ve nasihat söylemi ölümü baştan kabulleniş duygusunun ürünleridir. Bunların arasında geleneksel olarak tanımlayabileceğimiz yöneticilerin adının iyi kalması, savaşta ölenlerin ölü olarak kabul edilmemesi ve ölmeden önce çok önemli görülen anne- baba rızasını veya duasını alabilmek alkış kapsamında değerlendirilebilecek toplumsal açıdan sosyal inanç kabulleridir.

Kaynaklar

- Ağca, M. (2015). Eski Uygur Türkçesinde dua/ alkış (anlambilimsel bir inceleme). (Tez no: 388346) [Yüksek lisans tezi: Hacettepe Üniversitesi]. Yök Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>.
- Alan, S. (2021). Doğu sahası tarihî Türk yazı dillerinde nezaket ve saygı bildiren söz varlığı. (Tez no: 677241) [Doktora tezi: Kocaeli Üniversitesi]. Yök Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>.
- Alsan, Ş. S. (2022). Türk kültüründe ölüm olgusu ve ölüm sonrası ritüelleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15 (37), 179-196.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I- metin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1988). *Kutadgu Bilig II- çeviri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (2021). *Dîvanu Lugâti't Türk dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baş, K. M. (2010). Kutadgu Bilig'de ölüm anlayışı ve ahiret inancı. *EKEV Akademi Dergisi*, 14 (14), 83-105.
- Bekki, S. (2004). Türk halk anlatılarında ölüm ruhu motifi. *Milli Folklor*, 62 (62), 53- 66.
- Biray, N. (2013). Kazak Türklerinde ölümle ilgili kelime, kelime grubu ve deyimlerden hareketle ölüm kavramı. *Prof. Dr. Abdurrahman Güzel Armağanı*. Ed.: C. Demir ve H. Parlakyıldız. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *Türkçenin 13. yüzyıl öncesi etimolojik sözlüğü*. Oxford Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, R. (2014). Türkmen cenaze törenlerindeki ritüeller ve söylenen alkışlar: Türkmenistan örneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Cilt 70 (70), 205-228.
- Davletov, Okutan, N. (2020). Yenisey Kırgızlarından Hakaslara ölüm algısı. *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 39 (39), 15- 27.
- Dilek, F. G. (2007). Altay Türkçesinde ölüm kavramını anlatan sözler ve söz kalıpları. *Bilig Dergisi*, 42 (42), 177- 190.
- Ercilasun, B. A. & Akkoyunlu, Z. (2020). *Kâşgarlı Mahmud – Dîvânu Lugâti't-Türk-giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdem, M. (2021). Söz- eylem (speech act) teorileri açısından Türkmen Türkçesi. Biray N. & Nalbant, M. V. & Eynel, S. (Ed.) *Uluslararası Türk Dünyası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri Kitabı* (s. 325- 334), Bengü Yayınları.
- Ergun, P. (2013) Türk kültüründe ölümle ilgili bazı terimler. *Milli Folklor*. 25 (25), 134-148.

- Ersoy, R. (2002). Türklerde ölüm ve ölü ile ilgili rit ve ritüeller. *Milli Folklor*. 54 (54), 86-101.
- Gökgöz, S. S. (2023). Türk hakanlığı muhiti Türk İslâm kaynaklarında kâfir. *Milli Folklor*. 18 (18), 123-133.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner, G. (2014) Alkış “dua” ve kargış “beddua” kelimelerinin etimolojisi üzerine. Buran, A. & Alkaya, E. & Özek, F. & Yalçın, S. K. (Ed.) VII. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Kitabı* (s. 625-633), Fırat Üniversitesi Basımevi.
- Keskin, A. (2017). Türk kültüründe “selamlaşma” ve “vedalaşma” hakkında genel bir değerlendirme. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (43) , 125-146.
- Keskin A. (2018). Türk kültüründe alkışlar (dualar/ iyi dilekler) ve kargışlar (beddualar/ kötü dilekler): metin ve bağlam merkezli bir inceleme. (Tez no: 502931) [Doktora tezi: Ege Üniversitesi]. Yök Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>.
- Killi, G. (2006). Hakas Türkçesinde tabu sözler ve örtmece. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 3 (3), 50-65.
- Kurt, B. (2020). Türklerde alkış ve kargış kullanımı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 29(1), 189-199.
- Otyzbay, Z. (2021). Kazak kültüründe selamlaşma. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* , (51) , 117-134.
- Örnek V. S. (1971). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Roux P. J. (1999). *Eskiçağ ve Ortaçağ’da Altay Türklerinde ölüm*. (Aykut, Kazancıgil Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Roux P. J. (2006). *Orta Asya tarih ve uygarlık*. (Lale, Arslan Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Şahin, S. S. (2018). Türkmen Türklerinde ölüm: geleneksel uygulamalar ve söz varlığı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 15 (15), 285-306.
- Şen S. (2009). *Eski Türkçe metinlerde görülen ölüm habercisi rüyalar*. Naskali, Gürsoy, E. & Yüksekaya, Sağol, G. (Ed.) *Uçmağa varmak kitabı* (s. 229-305), Kitabevi Yayınları.
- Taş, İ. (2010). Kutadgu Bilig’de ölüm fenomeni. Can, Vecdi A. & Taşkın, K. & Güner, S. (Ed.) 8. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Kitabı* (s.65- 73).
- Tietze, A. (2019). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati*. Birinci Cilt A-E. Simurg Yayınları.
- Tryjarski, E. (2012). *Türkler ve ölüm: geçmişten bugüne Türklerde ölüm kültürü*. (Hafize, Er Çev.). Pinhan Yayınları.

- Türker, F. & Gündoğdu, V. K. (2016). Tıva Türklerinde geçiş dönemi ritüelleri: doğum, düğün, ölüm. *Türkbilig*. 32 (32), 141-154.
- Uzun, G. (2020). Kırgız Türkçesinde ölüm ile ilgili örtmece ve tabu sözler. *Söylem Filoloji Dergisi*. 5(1), 226-238.
- Yılmaz, Killi, G. (2007). Hakaslarda ölüm ile ilgili gelenekler. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 65-87.
- Zeyrek D. (2009). *Söylem ve Toplum, Söylem Üzerine*. ODTÜ Yayıncılık.